

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНУ З МЕТОЮ, ЩО СУПЕРЕЧИТЬ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

Бичкова С. С.,

доктор юридичних наук, професор

У статті охарактеризовано поняття та сутність правових категорій «інтереси держави і суспільства», «моральні засади суспільства» та «публічний порядок», за допомогою яких визначаються критерії для встановлення нікчемності або оспорюваності правочинів, що вчинені всупереч таким порядкам, інтересам чи засадам, а також до яких прив'язуються їх правові наслідки. На підставі проведеного дослідження розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного цивільного законодавства України.

Ключові слова: інтереси держави і суспільства, моральні засади суспільства, публічний порядок, правочин, нікчемний правочин, оспорюваний правочин.

Згідно із ч. 1 ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. При цьому недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені, у тому числі, цією нормою, є підставою його недійсності (ч. 1 ст. 215 ЦК України).

Щодо окремих недійсних правочинів законодавець передбачає спеціальні правові наслідки їх вчинення. Зокрема, таким є правочин, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства (ст. 228 ЦК України). Однак у законі не визначено, що охоплюється поняттями «інтереси держави і суспільства» та «моральні засади суспільства». Розуміння ж змісту означених категорій є важливим для встановлення порядку визнання правочину недійсним у відповідних випадках, для застосування правових наслідків залежно від того, чи є цей правочин нікчемним, чи оспорюваним.

На практичне значення розв'язання окресленого питання вказується й у Листі Міністерства юстиції України «Про порядок визнання правочинів недійсними» від 30 жовтня 2008 р. № 1022-0-1-08-19, в якому йдеться саме про правочини, вчинені з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, а також які порушують публічний порядок.

Науковці (І. А. Бірюков, С. О. Бородовський, О. В. Дзера, В. І. Жеков, О. В. Перова, З. В. Ромовська, І. В. Руцак, І. В. Спасибо-Фатєєва, С. В. Томчишен та ін.) в межах своїх наукових розвідок зупинялися на окремих проблемних аспектах вчинення правочину, що порушує публічний порядок, або з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. Однак окреслені вище питання до сьогодні так і не знайшли свого однозначного розв'язання.

Зважаючи на указане, метою цієї статті стало визначення правових категорій «інтереси держави і суспільства», «моральні засади суспільства» і «публічний порядок», встановлення правових наслідків вчинення правочину залежно від його спрямування: з метою порушення публічного порядку чи з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення норм ЦК України.

Якщо уважно придивитися до положень цивільного законодавства, присвячених правочинам, відразу привертає увагу невідповідність ч. 1 ст. 203 ЦК України, в якій визначається одна із вимог, що її додержання є необхідним для чинності правочину, назві ст. 228 ЦК України, в якій встановлюються правові наслідки недодержання цієї вимоги.

Так, в ч. 1 ст. 203 ЦК України передбачається, що зміст правочину не може суперечити: 1) актам цивільного законодавства; 2) інтересам держави і суспільства; 3) моральним засадам суспільства.

У назві ж ст. 228 ЦК України «Правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства» з'являється «порушення публічного порядку» як додаткова підстава недійсності правочину, а також «забуто» про моральні засади суспільства. Водночас у змісті аналізованої норми вже визначаються правові наслідки вчинення правочину всупереч моральним засадам.

Звичайно, будь-який недійсний правочин суперечить, щонайменше, актам цивільного законодавства, тому некоректно буде вести мову в окремій нормі щодо правових наслідків правочину, вчиненого з порушенням цієї вимоги. Поряд із цим ми вважаємо, що порушення публічного порядку є завжди дією, що суперечить інтересам держави і суспільства.

На думку В. І. Жекова, «порушення публічного порядку» охоплює також і поняття «порушення моральних засад суспільства», «невідповідність моральності суспільства» та деякі суміжні категорії [1, с. 12].

Але тоді навіщо у ЦК України виокремлено таку правову категорію поряд з недодержанням вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам,

розмежовано їх? До отримання відповіді на поставлене запитання будемо вбачати, що законодавець мав на це вагомі причини. А тому для уникнення суперечностей між нормами права, закріпленими у ч. 1 ст. 203 і ст. 228 ЦК України, непорозумінь при їх тлумаченні слід внести зміни до ч. 1 ст. 203 ЦК України, виклавши її таким чином: «зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, а також порушувати публічний порядок». Одночасно з цією ж метою та задля забезпечення відповідності змісту ст. 228 ЦК України її назві, до останньої необхідно додати «його моральним засадам».

Зазвичай, і законодавець, і науковці оминають проблеми визначення таких правових категорій, як «інтереси держави і суспільства», «моральні засади суспільства» і «публічний порядок». Однак у ст. 228 ЦК України передбачено різні правові наслідки для недійсних правочинів залежно від того, всупереч яким вимогам вони були укладені. Тому спробуємо розібратися, що становить зміст указаних категорій.

М. В. Руденко правильно зауважив, що термін «інтереси держави» має невизначений зміст, і в кожному конкретному випадку необхідно встановити, порушені чи ні інтереси окремої особи або держави. На його думку, інтереси держави – це закріплена Конституцією та законами України, міжнародними договорами (іншими правовими актами) система фундаментальних цінностей у найбільш важливих сферах життєдіяльності українського народу і суспільства [5, с. 13].

Конституційний Суд України конкретизував певною мірою, що є найважливішими сферами життєдіяльності українського народу, і визначив: державні інтереси – це інтереси, пов'язані з потребою у здійсненні загальнодержавних дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо (п. 3 Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/99 від 8 квітня 1999 р. у справі про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді).

Своєю чергою, суспільні (громадські) інтереси – це суб'єктивні матеріальні права, свободи або інтереси, які одночасно належать кожній особі як члену суспільства чи певної спільноти та суспільству чи цій спільноті взагалі [4, с. 768]. Тобто вчинення правочину всупереч суспільним інтересам характеризується одночасним порушенням прав, свобод та інтересів кожного члена суспільства окремо і всіх його членів разом.

Як приклади порушень, вчинених з метою, суперечною інтересам держави і суспільства, у науковій літературі наводяться, зокрема, «ухилення від оподаткування, одержання незаконного доходу, заволодіння майном, вилученням з обігу або обмеженням в обігу, вчинення правочину з ознаками злочину, адміністративного правопорушення, делікту» [6, с. 13].

Моральні засади цивілізованого суспільства вчені вбачають у певних загальнолюдських цінностях, як-от: добро, розумність, справедливість, чесність, повага до іншої особи та її інтересів тощо [9, с. 272].

Хоча окремі науковці пропонують уникати розширеного тлумачення аналізованого поняття, оскільки, на їх думку, в іншому разі це може призвести до довільного визнання недійсним правочину, в якому поведінка його учасників не містить ознак істотної суспільної небезпеки. За таких обставин правочин, який суперечить моральним засадам суспільства, має визнаватися недійсним, якщо ці моральні засади прямо чи в загальній формі закріплені нормативно [2, с. 347], якщо антиморальність правочинних дій прямо передбачена законом [6, с. 6–7].

Більш-менш конкретні орієнтири встановлення моральних засад суспільства допомагає визначити ст. 2 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року. Так, на території нашої держави забороняються виробництво та поширення продукції, яка:

- 1) має порнографічний характер;
- 2) пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України;
- 3) пропагує фашизм та неофашизм;
- 4) принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою;
- 5) пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь;
- 6) принижує особистість, є проявом знущання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей;
- 7) пропагує невігластво, неповагу до батьків;
- 8) пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички.

При цьому виробництво та обіг у будь-якій формі продукції еротичного характеру та продукції, що містить елементи насильства та жорстокості, дозволяються виключно за умови дотримання обмежень, встановлених законодавством.

Звідси можна зробити висновок, що правочин, метою якого було, наприклад, передання права власності на твір, в якому пропагується неповага до батьків (за умови, що цей твір не підпадає під ознаки, визначені у ч. 2 ст. 4 Закону України «Про захист суспільної моралі»), суперечить моральним засадам суспільства.

Публічний порядок законодавець розглядає як синонім основам правопорядку (ч. 1 ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Із цим погоджуються і науковці. В результаті термін «публічний порядок» розуміється як оціночний критерій, елементи якого закріплені у публічно-правових нормативних актах держави, що визначають основи державного ладу, політичної системи та економічної безпеки держави [9, с. 435–437]. О. В. Перова додає, що такі основи перебувають у постійному розвитку, їх зміна не допускається волевиявленням приватних осіб [3, с. 7].

Такої самої позиції дотримується і Пленум Верховного Суду України, який у п. 12 своєї Постанови «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» від 24 грудня 1999 р. № 12 визначив, що під публічним порядком належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу існуючого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо).

Натомість, на думку І. В. Рушчака, поняття «публічний порядок», яке вживається у ст. 228 ЦК України, слід розуміти у вузькому, спеціальному «суто цивілістичному» значенні, за яким його порушення не повинно виходити за межі переліку соціально-небезпечних дій з ознаками правочину, що перелічені у ч. 1 вказаної статті [6, с. 5, 11].

На відміну від правочинів, що вчинені всупереч інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, у ЦК України окреслено ознаки правочину, що порушує публічний порядок. Ним є правочин, якщо він спрямований на:

- 1) порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- 2) знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади;
- 3) незаконне заволодіння майном фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади.

Згідно із п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 р. № 9 такими є правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, зокрема правочини: спрямовані на використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; спрямовані на незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу – землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами (ст. 14 Конституції України); щодо відчуження викраденого майна; правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права, тощо.

Як вбачається з наведеного, Пленум Верховного Суду України навів лише приклади правочинів, що частково охоплюються вищевикремленими пунктами 2 і 3. При цьому вища судова установа нашої держави роз'яснила, що усі інші правочини, спрямовані на порушення інших об'єктів права, передбачені іншими нормами публічного права, не є такими, що порушують публічний порядок (п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 р. № 9).

Із таким висновком важко погодитися, оскільки правочин, що порушує публічний порядок, може бути спрямований на порушення не лише конституційних прав і свобод людини і громадянина, пов'язаних із обігом об'єктів права власності, а й інших, визначених у ст. 21–68 Конституції України прав і свобод.

Спрямованість правочину, що порушує публічний порядок, виявляється завдяки встановленню мети відповідного волевиявлення на момент його здійснення. А тому при визнанні правочину таким, що порушує публічний порядок, необхідно встановити наявність вини у формі умислу хоча б однієї сторони [9, с. 440]. Відсутність умислу при вчиненні правочину, що порушує публічний порядок, настання протизаконного результату, в тому числі завдання шкоди з необережності, може тягнути нікчемність правочину за іншими підставами, визначеними законом, або відмову заінтересованій особі в задоволенні позову [8, с. 189].

Подібної позиції дотримується і Пленум Верховного Суду України, який також вважає, що при кваліфікації правочину за ст. 228 ЦК України має враховуватися вина, яка виражається в намірі порушити публічний порядок сторонами правочину або однією зі сторін. Доказом вини може бути вирок суду, постановлений у кримінальній справі, щодо знищення, пошкодження майна чи незаконного заволодіння ним тощо (п. 18 вказаної Постанови від 6 листопада 2009 р. № 9).

Зважаючи на таке роз'яснення, суди відмовляють у задоволенні позовних вимог у разі відсутності відповідного вироку суду. Так, скасовуючи рішення суду першої інстанції й ухвалюючи нове рішення у справі за позовом про витребування майна з чужого незаконного володіння, апеляційний суд виходив із того, що договір купівлі-продажу спірного будинку від 5 вересня 2012 р. вчинено на

підставі довіреності, якої позивач не складала, а тому вказаний договір укладено з метою незаконного заволодіння майном ОСОБА_6, що порушує публічний порядок і свідчить про нікчемність правочину в силу положень ст. 228 ЦК України. Проте суд касаційної інстанції не погодився з таким висновком і скасував рішення апеляційного суду Запорізької області від 13 березня 2014 р., зазначивши, що матеріали справи не містять доказів того, що, станом на момент розгляду справи, вироком суду, постановленим у кримінальній справі, встановлена вина будь-яких осіб, яка виражена в намірі незаконно заволодіти нерухомим майном позивача [7].

В. І. Жеков в результаті аналізу змісту ч. 1 ст. 228 ЦК України свого часу дійшов висновку, що за певних умов вчинення правопорушення – правочину, який порушує публічний порядок, можливе і без наявності вини осіб, які його уклали [1, с. 4].

Однак вчений не врахував: якщо вчинено правопорушення, вина завжди наявна, хоча і може бути виражена не тільки в формі умислу, а й у формі необережності. При цьому законодавча конструкція «він (тобто правочин) був спрямований», що використовується в ч. 1 ст. 228 ЦК України, підкреслює наявність умислу у винної особи. Адже спрямувати свої дії на настання певного результату можна лише свідомо. Хоча із цим все одно виникає проблема. Відповідно до ч. 2 ст. 228 ЦК України правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним. А тому, хто і на якому етапі має встановлювати наявність умислу сторони (сторін) при його укладенні? Адже, якщо недійсність правочину встановлена законом, тобто правочин є нікчемним, визнання його недійсним судом не вимагається (ч. 2 ст. 215 ЦК України). Таким чином, встановлювати спрямованість правочину на порушення публічного порядку суд буде лише у разі, коли потрібно підтвердити його нікчемність або застосувати правові наслідки вчинення такого правочину на вимогу заінтересованої особи.

Законодавець розрізняє правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, і правочину, вчиненого з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

Для першого – спеціальних правових наслідків в ЦК України не передбачено. Отже, правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, визначаються загальними правилами (ст. 216 ЦК України). Тобто такий правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Зокрема, правовим наслідком укладення відповідного правочину є двостороння реституція: кожна із сторін зобов'язана повернути іншій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Крім того, якщо у зв'язку із вчиненням правочину, який порушує публічний порядок, завдано збитків та моральної шкоди другій стороні або третій особі, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Спочатку у ЦК України не передбачалося правових наслідків вчинення правочину з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. При цьому у ст. 208 ГК України наслідки вчинення господарських зобов'язань з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, регламентувалися. Науковці неодноразово наголошували на необхідності заповнення такої прогалини і усуненні розбіжностей між подібними нормами ЦК України і ГК України [2, с. 391; 9, с. 442–443]. І нарешті, у 2010 р. було внесено зміни до ст. 228 ЦК України.

На сьогодні у разі недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам такий правочин може бути визнаний недійсним. Тобто, на відміну від правочину, що порушує публічний порядок, цей правочин належить до оспорюваних.

Обов'язковою умовою для ухвалення судом рішення про визнання недійсним правочину в означеному випадку, крім встановлення факту, що він вчинений всупереч інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, є встановлення наявності хоча б у однієї із сторін вини в формі умислу на вчинення його саме з такою метою.

Від наявності умислу на вчинення правочину з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, в однієї або у двох сторін розрізняються і правові наслідки: 1) за наявності умислу в обох сторін – у разі виконання правочину обома сторонами – в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за правочином, а в разі виконання правочину однією стороною з іншої сторони за рішенням суду стягується в дохід держави все одержане нею і все належне – з неї першій стороні на відшкодування одержаного; 2) за наявності умислу лише в однієї із сторін все одержане нею за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави.

Певною мірою виходячи за межі предмета цієї наукової розвідки, необхідно звернути увагу, що законодавець «помилився» в термінології при внесенні змін до ст. 228 ЦК України і використав слово «угода», хоча мова йшла про вчинений правочин. Тому слід виправити таку необачність і замінити фразу «одержане ними за угодою» на «одержане ними за правочином».

Також слід акцентувати, що в юридичній літературі зазначається про необхідність врахування при застосуванні положень ст. 228 ЦК України норм, що їх містять ст. 241, 330, 387, 388 [9, с. 441], правових наслідків, передбачених у гл. 83 ЦК України [1, с. 14]. Проте детальний розгляд указаних аспектів виходить за межі нашої наукової розвідки, зважаючи на встановлені нормативні обсяги, і становить перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Повертаючись до правових наслідків аналізованих правочинів, хотілося б підкреслити, що залишається незрозумілим законодавчий підхід до їх визначення. У ЦК України передбачено нікчемність правочину, який порушує публічний порядок, зважаючи на важливість дотримання такого порядку для забезпечення у державі належного рівня безпеки, однак встановлюються «слабкіші», загальні для всіх недійсних правочинів, якщо інше не встановлено законом, правові наслідки його вчинення. При цьому правочин, спрямований проти інтересів держави і суспільства, його моральних засад, визнається законодавцем оспорюваним, тобто, якщо жодна із заінтересованих осіб не заперечуватиме його дійсність, він буде залишатися дійсним. Отже, законодавець вважає його певною мірою «менш небезпечним» порівняно з першим указаним правочином. Проте для останнього встановлюються «жорсткіші» правові наслідки – стягнення одержаного за ним або належного винній стороні на відшкодування виконаного в дохід держави (тобто конфіскація).

Вбачається, навіть якщо і розмежовувати такі правочини, не можна встановлювати суворіші правові наслідки для правочину, який законодавець вважає менш суспільно небезпечним. Для правочину, що порушує публічний порядок, мають бути встановлені тотожні, як і для правочину, який суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, правові наслідки.

У підсумок можна зазначити, що, насправді, на практиці доволі важко розмежувати порушення вчиненням правочину публічного порядку і спрямованість правочину на мету, що суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Адже в будь-якому разі порушення публічного порядку здійснюється всупереч інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Тому час покаже доцільність встановлення у ЦК України різних правових наслідків для таких правочинів.

Список використаної літератури:

1. Жеков В. І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. І. Жеков. – О., 2006. – 20 с.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / [Кузнецова Н. С., Дзера І. О., Коссак В. М. та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. 1. – 832 с.
3. Перова О. В. Недійсність правочину, який порушує публічний порядок: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Перова. – Х., 2010. – 15 с.
4. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: [моногр.] / [Комаров В. В., Тертишніков В. І., Баранкова В. В. та ін.]; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юрид., 2008. – 928 с.
5. Руденко М. В. Теоретичні проблеми представництва прокуратурою інтересів держави в арбітражних судах : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / М. В. Руденко. – Х., 2001. – 36 с.
6. Рушак І. В. Правочини, що порушують публічний порядок, і їх недійсність: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. В. Рушак. – К., 2012. – 19 с.
7. Ухвала Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 лютого 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42784690>.
8. Цивільне право України. Загальна частина: [підруч.] / [Бірюков І. А., Заїка Ю. О., Бичкова С. С. та ін.]; за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – К.: Правова єдність, 2014. – 510 с.
9. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / [Бобко Т. В., Бородовський С. О., Дришлюк А. І. та ін.]; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х.: Вид-во «Страйд», 2010. – 768 с.

The article describes the concept and essence of such legal categories as «state and society interests», «moral foundations of society» and «public order» with the aid of which the criteria for establishing the invalidity or voidability of the legal actions that committed contrary to this order, the interests or principles and which are connected to their legal consequences. Scientifically reasonable propositions for current civil legislation of Ukraine improvement are elaborated on the basis of the research made.

В статті охарактеризовані поняття і сутність правових категорій «інтереси государства и общества», «моральные основы общества» и «публичный порядок», с помощью которых определяются критерии для установления ничтожности или оспаривания правомочностей, совершенных вопреки таким порядкам, интересам или принципам, а также к которым привязываются их правовые последствия. На основании проведенного исследования разработаны научно обоснованные предложения по усовершенствованию действующего гражданского законодательства Украины.

ОКРЕМА УХВАЛА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Гарієвська М. Б.,

*молодший науковий співробітник НДІ приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

У статті розглянуто правову природу окремої ухвали у цивільному судочинстві, проаналізовано норми Цивільного процесуального кодексу України щодо порядку постановлення окремої ухвали, акцентовано увагу на необхідності вдосконалення законодавчої регламентації питань, що стосуються окремої ухвали.

Ключові слова: суд, повноваження суду, окрема ухвала.

Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України), визначаючи повноваження суду як носія судової влади, встановлює, що суд, крім виконання функцій, пов'язаних із безпосереднім вирішенням судових справ, уповноважений виносити окремі ухвали, які мають бути ефективним засобом дотримання законності, забезпечення судом захисту прав і свобод людини.

В даному випадку слід звернути увагу на те, що подібної позиції притримується і низка науковців, які зазначають, що окрема ухвала є «дієвим засобом запобігання правопорушенням» [6, с. 190], «ефективним засобом дотримання законності, забезпечення судом захисту прав і свобод людини» [11, с. 270], «непрямим способом забезпечення законності» [9, с. 472]. Заслугує на увагу і думка О. Жоги, яка зазначає, що «цей процесуальний інститут відомий ще з радянських часів і являє собою не власне судові повноваження судів, а деякі їхні наглядові, за своєю суттю, функції, спрямовані на підвищення правосвідомості та правопорядку» [4].

Так, відповідно до ст. 211 ЦПК України суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону і встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню порушення, може постановити окрему ухвалу і направити її відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов [1].

Подібні до національного законодавства України норми щодо можливості постановлення судом, який розглядає справу в порядку цивільного судочинства, окремої ухвали, як засобу реагування на виявлені порушення закону, містить цивільне процесуальне законодавство інших країн. Так, ч. 1 і 2 ст. 265 ЦПК Азербайджанської Республіки, ч. 1 ст. 325 ЦПК Республіки Білорусь, ч. 1 ст. 253 ЦПК Республіки Казахстан, ч. 1 ст. 227 ЦПК Киргизької Республіки, ч. 1 ст. 226 ЦПК Російської Федерації містять припис, згідно з яким суд, виявивши при розгляді справи порушення закону й установивши причини й умови, що сприяли вчиненню правопорушення, має право постановити окрему ухвалу й направити її відповідним особам та органам для вжиття заходів з усунення цих причин та умов. Отже, зміст цієї правової норми полягає в тому, що суду надається право звернути увагу на порушення закону та інші недоліки – причини й умови, що сприяли порушенню у діяльності підприємств, установ, організацій, причому не тільки тих, що беруть участь у спорі, а й будь-яких інших.

Однак у постанові Пленуму ВСУ «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12.06.2009 р. № 2 зазначено, що розглядаючи справи, суд відповідно до ст. 211 ЦПК має виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню порушення закону, і постановляти щодо них окремі ухвали та направляти їх відповідним органам та особам. Отже, з аналізу норм ЦПК України випливає, що постановити окрему ухвалу є правом суду, то з аналізу вказаної Постанови можна зробити висновок, що суд зобов'язаний виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню порушення закону, і постановляти щодо них окремі ухвали. На нашу думку, є недоцільним визначати як обов'язок суду виявлення порушення закону та постановлення окремої ухвали, тому виконання такого обов'язку не завжди буде можливим. Доходимо висновку, що постановлення окремої ухвали є правом суду і його можна віднести до дискреційних повноважень суду.